

УДК 821.161.2.09

НАЦІОЛОГІЧНІ ІДЕЇ СЕМЮЕЛА ГАНТІНГТОНА ЯК ТЕОРЕТИЧНИЙ ІМПУЛЬС ДЛЯ УКРАЇНСЬКОГО ПОСТКОЛОНІАЛЬНОГО ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА

Іванишин М.В.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

У статті розглянуто націоналістичні ідеї Семюела Гантінгтона, зацентовано увагу на націоналістичних моментах його праць, пов'язаних із доведенням переваги культури в структурі національної ідентичності над політичною ідеологією, запропоновано їх як можливу методологічну базу для розвитку українського постколоніального літературознавства.

Ключові слова: національна ідентичність, методологія, мультикультуралізм, імперіалізм, націоналізм, постколоніальне літературознавство.

Постановка проблеми. Сучасне літературознавство України активно розпрацьовує методологічний потенціал теорії національної ідентичності, використовуючи її як надійну основу для пізнання значеннєвих пластів художніх творів колоніального та постколоніального періодів. При цьому, в якості гносеологічних орієнтирів використовуються, поруч із працями вітчизняних теоретиків (О. Потебні, М. Костомарова, І. Франка, Д. Донцова, О. Бочковського, Є. Маланюка, Л. Ребета, В. Яніва та ін.), також роботи іноземних націоналістів ХХ ст. чи авторів близьких до націоналізму – передусім Б. Андерсона, Г. Гачева, Е. Гелнера, Л. Гумільова, Е. Саїда, Е. Сміта, К.-Г. Юнга та ін.

Видається можливим зауважити, що продуктивні націоналістичні ідеї сучасної гуманітаристики, зокрема в аспекті теорії національної ідентичності, можна віднайти не лише в роботах новітніх соціологів, літературознавців, культурологів, психологів чи істориків, а й також у тих політологічних працях, автори котрих уважні до проблем культурної тотожності різних народів. Потреба у зверненні до такого типу досвідів в сучасному українському літературознавстві впливає із загальної найважливішої проблеми постімперського соціуму, озвученням котрої можуть бути слова Миколи Жулинського: «Проблема національної самоідентифікації – ключова для українського суспільства, яке повинне вирости в духовно цілісний організм» [3, с. 181].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Націоналістичний тип дискурсу теоретико-літературних праць, а також питання, присвячені теорії національної ідентичності притаманні роботам С. Андрусів, Ю. Барабаша, О. Багана, Є. Барана, П. Іванишина, В. Іванишина, Т. Салиги, Я. Гарасима, Р. Голода, М. Ільницького, Г. Клочка, В. Пахаренка та ін.

Мета статті. Основною метою роботи є актуалізація досвіду саме фахівців-політологів, котрі осмислюють культурно-націоналістичні проблеми в межах інших культурних реалій. Одним із провідних сучасних політологів, чий досвід вважаємо достатньо продуктивним у формуванні методологічної бази новітніх літературознавчих студій, може бути американський вчений, професор Гарвардського університету Семюел Філіпс Гантінгтон (1927 р. н.).

Виклад основного матеріалу. Розглянемо дві його основоположні роботи останнього часу, в котрих дослідник прямо і найбільш концептуаль-

но виходить на теоретичні аспекти осмислення національної самобутності в контексті вивчення природи важливих культурно-політичних процесів глобалізованого світу та власної країни. Йдеться про монографію «Зіткнення цивілізацій і переосмислення світового порядку» [5] (1996), що стала науковим бестселером, та «Хто ми? Виклики американській національній ідентичності» [4] (2004). Метою студії, таким чином, є не докладне аналізування політологічної теорії американського автора, що виходить за межі філологічної компетенції, а лише виявлення тих важливих націоналістичних елементів її, котрі могли б доповнити та розширити конструювання в межах новітнього українського теоретико-літературного дискурсу теорії національної ідентичності.

Ідейним лейтмотивом геополітичної монографії «Зіткнення цивілізацій» став розгляд сучасного – «після закінчення холодної війни» – світу крізь призму складних взаємостосунків наднаціональних культурних спільнот, які вчений окреслює як світові «цивілізації» (і виділяє їх 7 чи 8: китайську, японську, індуїстську, ісламську, західну, православну, латиноамериканську і, можливо, африканську), кожна з котрих має свою «стрижневу» державу (як-от США в межах Заходу).

При цьому, автор виходить із міркувань, що впливають з осмислення саме *культурної ідентичності*. Остання, на думку дослідника, відіграє найважливішу роль для абсолютної більшості індивідів, оскільки дає найсуттєвішу відповідь на ключове питання для буття людини: «Хто ми є?». «Люди, – зазначає С. Гантінгтон, – визначають себе, використовуючи такі поняття як походження, релігія, мова, історія, цінності, звичаї і суспільні інститути. Вони ідентифікують себе з культурними групами: племенами, етнічними групами, релігійними общинами, націями і – на найширшому рівні – цивілізаціями». Цивілізація, звідси, – це «явно виражена культура», це «найвища культурна спільність людей і найширший рівень культурної ідентифікації» [5, с. 14, 17, 48-51].

У стосунках між різними народами виникають конфліктні ситуації, оскільки філософські погляди, основоположні цінності, соціальні відносини, звичаї і погляди на життя «значно відрізняються у різних цивілізаціях». Учений ставить під сумнів наявність універсальних культурних цінностей, начебто притаманних усім народам. Особливо багато місця він відводить критиці «західного культурного імперіалізму» та «глобальній інтелектуальній культурі давнього типу»

[5, с. 25, 79-80]. Йдеться про намагання поширити цінності Заходу (наприклад, ліберальні «права людини» чи «демократію») на інші цивілізації, на цивілізації із відмінним культурним обличчям, що призводить до утвердження «універсалізму» як ідеології, котра покликана «виправдовувати західне культурне панування над іншими суспільствами»: «Те, що для Заходу – універсалізм, для решти – імперіалізм» [5, с. 298, 90, 282].

Оскільки після другої світової війни на зміну традиційній територіальній імперії прийшов «новий транснаціональний імперіалізм», усе більшого значення набувають націоналістичні рухи в різних країнах, котрі спираються на власний «культурний націоналізм», що впливає з «місцевих інтересів», і призводить до культурного утвердження, незалежності та відродження різних народів (наводяться приклади Китаю, ісламських країн, Сінгапуру, Японії, Австралії та ін.). З позицій національної ідентичності з'являється можливість говорити про феномен «індигенізації другого покоління» (термін Рональда Дора), коли у тій чи іншій країні з'являється покоління націоналістів, що спочатку були маргіналізовані (вестернізовані), а потім повернулися до власної культури (Мухамед Алі Джина, Гаррі Лі, Соломон Бандаранайке). Саме націоналістичне бачення призводить до аргументованої критики вченими лідерів тих не-західних країн, котрі «бундючно вважають, що можуть кардинально перекроїти культуру своїх країн» і витворюють згубний для людини, нації та держави феномен «культурної шизофренії» [5, с. 119, 149-162, 135, 237].

В останніх частинах праці автор розвиває критику антикультурних універсалістських доктрин, зокрема мультикультуралізму, котрі призводять до появи «шизофренічно розірваних країн», приречених на зруйнування, оскільки не може існувати суспільство без «культурного ядра», суспільство, базоване лише на ідеології. Називаючи віру в універсальну значимість західної культури «невірною», «аморальною» і «небезпечною», Гантінгтон вказує на імперську природу таких переконань: «...на Заході усе більше починають усвідомлювати значення зв'язку між універсалізмом та імперіалізмом». Водночас він пропонує власне бачення розвитку майбутнього світу як світу полікультурного, поліцивілізаційного, в якому тільки й можливе порозуміння між народами, оскільки лише в такому світі «курс на створення полягає у відмові від універсалізму, визнанні різноманітності» та «пошукові спільних цінностей». Завдання західних лідерів розуміється звідси суто націоцентрично. Воно полягає «не в тому, щоб намагатися змінювати інші цивілізації за образом і подобою Заходу, а в тому, щоб зберегти, захистити, й оновити унікальні якості західної цивілізації». До останніх вчений відносить насамперед західне християнство, плюралізм, індивідуалізм та верховенство закону [5, с. 508-527].

Загалом, дослідники неодноразово розглядали й слабкі сторони запропонованої американським політологом концепції «зіткнення цивілізацій». Одна з найсуттєвіших полягала в недооцінці ролі націоналізму. Добре про це пише американський історик українського походження Роман Шпорлюк, відзначаючи унікальну здатність націоналізму «підривати і ліквідувати імперії чи ті утво-

рення, які їм тотожні», наприклад, «цивілізації»: «Визнання цієї «універсалізаційно-підривної» ролі націоналізму явно бракує аналізу... Семюела Гантінгтона» [6, с. 203].

Набагато чіткіше і глибше власну концепцію національної тотожності розвиває С. Гантінгтон у праці «Хто ми?», що з'явилася після трагічних подій 11 вересня 2001 року і котру можна окреслити як політологічно-націологічну. В ній найбільш пріоритетною культурною ідентичністю, з якою працює дослідник стає ідентичність не наднаціональна, цивілізаційна (західна), а саме національна (американська). Промовисто, що у передмові автор не приховує своєї націоцентричної заангажованості. Відмовляючись від прагнення бути абсолютно «об'єктивним», він натомість ненароком формулює нову концепцію об'єктивності, своєрідне кредо гуманітарія ХХІ століття, котре повертає нас до давніх герменевтичних та романтико-філософських традицій: «Над цією книгою я працював у двох іпостасях – як патріот і як учений. Як патріот я глибоко стурбований єдністю і силою країни й суспільства, заснованого на свободі, рівності, законі й повазі до прав особистості. Як учений я вважаю еволюцію американської національної ідентичності предметом, що заслуговує найприкисливішої уваги і найретельнішого вивчення. (...) ...я, хоча й прагнув до неупередженого аналізу фактів, зобов'язаний попередити читача: і підбір матеріалу, і його інтерпретація значною мірою визначались моїм патріотичним бажанням відшукати сенс і добротність в минулому Америки і в її потенціальному майбутньому» [4, с. 17-18].

Саме терористичні акти 11 вересня, на думку політолога, «повернули Америці її ідентичність», актуалізувавши націологічне питання «Хто ми?» у загальнонаціональному масштабі на тлі «декаденствувального американізму 1990-х»: «Як відомо, національні інтереси виростають з національної ідентичності. Необхідно розуміти, хто ми такі, перш ніж визначати сферу своїх інтересів». Розглядаючи концепції, що протистоять національній ідентичності та націоналізмові, котрий останню «пробуджує», – глобалізацію, мультикультуралізм, космополітизм, субнаціоналізм та антинаціоналізм, – автор досліджує кризу американської ідентичності у другій половині ХХ ст. [4, с. 15-23, 29-39]. При цьому він опонує тим інтелектуалам, що нападають на «національну гордість», закликаючи «викоренити зло американської ідентичності» й у межах дванадцяти глав виявляє сутність американської самобутності, базованій на англо-протестантській культурі, докладно розглядає виклики, що стоять перед нею (ідеології імперіалізму, мультикультуралізму, універсалізму, масова імміграція, двомовність, расові конфлікти, секуляризм, подвійне громадянство та ін.), а також вивчає перспективи й умови національного відродження. Як бачимо, питання вкрай актуальні й суголосні українській культурі межі ХХ – ХХІ століть.

Не заглиблюючись у детальний огляд проблематики книги, зупинимось на кількох теоретико-практичних націологічних питаннях, що прояснюють авторське трактування національної ідентичності взагалі та американської самототожності зокрема. Насамперед С. Гантінгтон дає власне, можливо, не завжди продумане до кінця

й у всіх деталях, *розуміння національної тотожності*, усвідомлюючи «складність» її концептуалізації. Дослідник розглядає ідентичність взагалі передусім психологічно, як щось, що визначає поведінку людини і чого уникнути в принципі не можна: «Ідентичність – самосвідомість індивіда чи групи. Вона являє собою продукт самоідентифікації, розуміння того, що ви чи я володіємо особливими якостями, котрі відрізняють мене від вас і нас від них». Набувати, конструювати і змінювати ідентичність, на думку вченого, люди можуть лише в групах. Перефразовуючи Б. Андерсона, дослідник вказує, що ідентичності можна окреслити як «уявлювані сутності»: те, що ми думаємо про себе та чого ми прагнемо.

Ідентичності індивідів і груп є множинними. Вони можуть бути «кровними», територіальними, економічними, культурними, політичними, соціальними і національними. Значення і «ширина» ідентичності для того чи іншого народу, на думку Гантінгтона, змінюється відповідно до ситуації: «Чим активніша взаємодія з представниками географічно віддалених і заснованих на інших цінностях культур, тим ширшими стають ідентичності». Важливим, звідси, є для уявлення самототожності уявлення про «іншого» та про «ворога». Нації, націоналізм і національні ідентичності вчений розглядає як породження коливань європейської історії між XV і XIX століттями. (Інші націологи називають інші часові межі.) Пріоритетна роль у формуванні національної ідентичності відводиться ним «змаганням за диференціацію» із тими, хто розмовляє іншою мовою, сповідує інші релігії, оберігає інші традиції чи проживає на іншій території.

Не витримує критики, на думку політолога, і вкрай спрощена спроба деяких вчених вивести «два типи націоналізму і національної ідентичності» на рівні дихотомії, де перший елемент парі оцінюється як «хороший», а інший – як «поганий». Йдеться про «громадянський» (ще – політичний, ліберальний, раціонально-асоціативний чи просто «патріотизм»), що коріниться в уявленнях просвітників, та «етнічний» (ще – культурний, інтегральний, органічно-містичний чи просто «націоналізм»), котрий постав із розмірковувань романтиків. Не задовольняє дослідника те, що «етнічний» націоналізм вміщає дві цілком відмінні концепції національної ідентичності – «етнічно-расову» (яка не піддається трансформації) і «культурну» (яка може трансформуватися). (Хоча тут можна навести ще й інші аргументи щодо видів націоналізму, пригадуючи роботи Г. Кона, Е. Сміта, Б. Андерсона, Г. Касьянова та ін.)

Національну тотожність, котра не завжди була визначальною ідентичністю для народів Заходу, автор розглядає як структуровану цілісність, що включає в себе територіальні, аскриптивні (раса, етнічна приналежність), культурні (релігія, мова), політичні (державна, ідеологія), економічні та соціальні елементи. Важливість тих чи інших ключових елементів самобутності коливається в залежності від «історичного досвіду народу». Для американської національної ідентичності головним, на думку політолога, є збереження пріоритету саме англо-протестантської культури. При цьому культуру він визначає як «сукупність мови, релігії, суспільних і політичних цінностей, соціаль-

ного кодексу, що розмежовує «хороше» і «лихе», «допустиме» і «недопустиме», а також суспільних інститутів і поведінкових структур, що відображають ці суб'єктивні елементи» [4, с. 49–68].

Цікавим є й інший націологічний момент праці, пов'язаний із доведенням *переваги культури в структурі національної ідентичності над політичною ідеологією*. Вчений пише, підтекстово підтримуючи саме органічно-романтичне трактування, що національна тотожність не може визначатися лише політичною ідеологією, що та нація, чия ідентичність визначається лише в такий спосіб – крихка нація. І приклади розпаду таких «ідеологічних держав» як СРСР, Чехословаччина чи Югославія це доводять.

Для американської ідентичності важливу роль відіграє так зване «американське кредо» – свобода, рівність, демократія, громадянські права, відсутність дискримінації та панування закону, – тобто американська політична ідеологія. Однак, вказує дослідник, американське кредо не є універсальним, цей комплекс політичних принципів не можна застосовувати до будь-якої країни і будь-якого народу. Наприклад, сама по собі демократія ще не робить людей в інших країнах американцями. З іншого боку, у нації, як-от у американців, може існувати власне кредо, «але душа нації – це не кредо, це дещо інше, і вона визначається спільною історією, традицією, культурою, спільними героями і злочинцями, втіленими в «містичних акордах пам'яті». Дослідник дає чітко зрозуміти перевагу «крові і землі», почуття причетності, культури і національності над політичними ідеологіями передусім на рівні «глибокого емоційного змісту» [4, с. 525–529].

Важливим видається відзначити ще одну наскрізну думку книги. Йдеться про згубність для народу й держави явища *денаціоналізації еліт*. Відзначаючи домінування націотворчого націоналізму в різних елітах XIX і XX століть, автор підкреслює наростання процесу їх «денаціоналізації» в останні десятиліття XX ст., що призвело до поширення «космополітичної ідентичності» у «бінаціональних» та «мультинаціональних» людей, людей-космополітів. Панування космополітів (як «мертвих душ») у політичних, академічних, бізнесових, професійних і мас-медійних колах США з 1960–70-х років призводить, на думку дослідника, до ерозії національної ідентичності в загальнодержавному масштабі, до «деконструкції Америки». При цьому зростання кількості деконструкціоністів у середовищі так званих «золотих комірців» зумовлює утвердження в американському суспільному житті ідей мультикультуралізму, універсалізму, глобалізму і транснаціоналізму, ворожих національній самобутності. Тому домом для космополітів стає «глобальний ринок», природним вважається відкидати «лояльність своїй країні і своїм співвітчизникам», законотвірним – заперечення «національного суверенітету», бажаними – «антипатріотичні настрої» тощо. Більше того, той, чия лояльність й ідентичності залишаються суто національними, з меншою ймовірністю підніметься «вверх» у бізнесі, науці, мас-медіа, ніж той, хто «подолав ці обмеження». Не випадково для транснаціоналістів у середовищі американської політичної та економічної еліти 1990-х «націоналізм був злом, національна

ідентичність – підозрілим явищем, національні інтереси – протизаконними, а патріотизм – вчорашнім днем».

Усе це стимулює різноманітні «культурні війни» у самих США, а також призводить до максимально відчужувального соціального протистояння між елітою та народом за національним критерієм, оскільки «в масі своїй американці залишались патріотами, націоналістами, прихильними національній культурі, вірі й ідентичності». Наслідком віддалення американського істеблішменту від американського народу, відзначає дослідник, стала криза демократії як народовладного суспільного устрою: у багатьох стосунках «Америка зробилась непередставницькою демократією, оскільки в низці аспектів, особливо тих, що стосуються національної ідентичності, думка обраних лідерів категорично не співпадає з думкою народу». Як наслідок, «американський народ усе більше відчужується від державної політики і сфери управління» [4, с. 39-40, 218-228, 414-428, 506-508].

Важко не зауважити, що навіть коротко окреслені націологічні ідеї американського вченого стимулюють процеси мислення на багатьох рівнях актуальної наукової свідомості. Для нас буде важливим підсумувати огляд його праць лише на двох. По-перше, на рівні методології як системи регулятивних принципів роботи С. Гантінгтона поглиблюють культуротворчі основи та формують сучасний тип гуманітарного мислення (водночас патріотичного й наукового), оскільки дають чіткіше уявлення про новітню культурно-політичну ситуацію, її пріоритетні проблеми та загрози індивідуальному та колективному існуванню.

По-друге, праці американського вченого можуть мати значення в контексті суто літературознавчої методології, що стосуються вироблення інструментарію пізнання художньо-літературних явищ з позицій національної ідентичності як визначальної для будь-якої незмаргіналізованої особистості. У цьому випадку йдеться, для прикладу, про можливість оцінки з позицій національної самобутності життєпису письменників (зокрема сучасних), їх художніх та нехудожніх літературних творів крізь призму наступних питань. Скажімо, як автор та його персонажі відповідають на ключове для буття людини питання «Хто ми?»; чи усвідомлюють вони основоположні виклики, що стояли чи стоять перед українською ідентичністю; схиляється автор та його герої до включення у процес національного відродження (націотворення), зумовлений «культурним націоналізмом», чи, навпаки, денационалізації, зумовлений різними космополітичними або імперськими «універсалізмами»; що, зрештою, робить творчість письменника для «збереження, захисту й оновлення унікальних якостей» української національної тотожності, «конструює» чи «деконструє» її?

Висновки та перспективи подальших досліджень. Окреслені розмірковування, на нашу думку, повинні б допомогти зацікавленому читачеві актуалізувати названі і ще неназвані націологічні ідеї Семюела Гантінгтона в плані розбудови та використання теорії національної ідентичності в українському постколоніальному літературознавстві, сутнісно доповнити та вивірити її провідні положення.

Список літератури:

1. Андрусів С.М. Модус національно ідентичності: Львівський текст 30-х років ХХ ст.: Монографія. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2000, Тернопіль: Джура, 2000. – 340 с.
2. Дончик В.Г. «А ми ще є» («Берестечко» Ліни Костенко) // Дончик В.Г. З потоку літ і літпотоку. – К.: ВД «Стилос», 2003. – С. 400-408.
3. Жулинський М. Національна культура за умов формування нової суспільної солідарності в Україні // Жулинський М. Заявити про себе культурою. – К.: Генеза, 2001. – С. 175-183.
4. Хантінгтон С. Кто мы?: Вызовы американской национальной идентичности / Пер. с англ. А. Башкирова. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Транзиткнига», 2004. – 635 с.
5. Хантінгтон С. Столкновение цивилизаций; Пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603 с.
6. Шпорлюк Р. Націоналізм після комунізму: Росія, Україна, Білорусь та Польща // Шпорлюк Р. Імперія та нації / Пер. з англ. – К.: Дух і Літера, 2000. – С. 181-212.

Иванишин М.В.

Дрогобычский государственный педагогический университет имени Ивана Франко

НАЦИОЛОГИЧЕСКИЕ ИДЕИ СЭМЮЕЛА ГАНТИНГТОНА КАК ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ ИМПУЛЬС ДЛЯ УКРАИНСКОГО ПОСТКОЛОНИАЛЬНОГО ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ

Аннотация

В статье рассмотрено националистические идеи Семюела Хантингтона, сакцентировано внимание на националистических моментах его работ, связанных из доказательством преобладания культуры в структуре национальной идентичности над политической идеологией, предложено их как вероятную методологическую базу для развития украинского постколониального литературоведения.

Ключевые слова: национальная идентичность, методология, мультикультурализм, империализм, национализм, постколониальное литературоведение.

Ivanyshyn M.V.

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

SAMUEL HUNTINGTON'S NATIONALISTIC IDEAS AS A THEORETICAL IMPULSE FOR UKRAINIAN POSTCOLONIAL STUDIES

Summary

The article deals with Samuel Huntington's nationalistic ideas, focuses on the national-political moments of his works related to the demonstration of superiority of culture over political ideology in the structure of national identity, proposes them as a possible methodological basis for the development of Ukrainian postcolonial literary studies.

Keywords: imperialism, methodology, multiculturalism, national identity, nationalism, postcolonial literary criticism.